

УДК 336.02

Косова Т.Д.

*доктор економічних наук, професор
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя*

Деєва Н.Е.

*доктор економічних наук, доцент
Київського національного торговельно-економічного університету*

АКЦИЗНЕ ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У КАТЕГОРІЯХ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ

EXCISE TAX REGULATION IN CATEGORIES OF DEMAND AND SUPPLY

АНОТАЦІЯ

Охарактеризовано механізм регулювання попиту і пропозиції через оподаткування. Визначено особливості акцизного податкового регулювання. Проаналізовано динаміку обсягу надходження акцизів у Державний бюджет України та їхню питому вагу. Виявлено фактори, які впливають на величину надходжень у дохідну частину бюджету податку на додану вартість і акцизного збору. Проведено діагностику типу податкової політики та її відповідності поточній фазі економічного циклу в частині акцизного податкового регулювання.

Ключові слова: податкове регулювання, акцизне, попит, пропозиція, податкова політика.

АННОТАЦИЯ

Охарактеризован механизм регулирования спроса и предложения через налогообложение. Определены особенности акцизного налогового регулирования. Проанализированы динамика объема поступления акцизов в Государственный бюджет Украины и их удельный вес. Выявлены факторы, влияющие на величину поступлений в доходную часть бюджета налога на добавленную стоимость и акцизного сбора. Проведена диагностика типа налоговой политики и ее соответствия текущей фазе экономического цикла в части акцизного налогового регулирования.

Ключевые слова: налоговое регулирование, акцизное, спрос, предложение, налоговая политика.

ANNOTATION

The mechanism of adjusting of demand and supply is described through taxation. The features of the excise tax adjusting are certain. The dynamics of volume of receipt of excises is analysed in the State budget of Ukraine and them specific gravity. Factors which influence on the size of entering profitable part of budget of value-added tax and excise duties are educed. Diagnostics as a tax policy and her accordance are conducted to the current phase of economic cycle in part of the excise tax adjusting.

Keywords: tax adjusting, excise, demand, suggestion, tax policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Ефективне використання податкової політики для державного регулювання економіки має ґрунтуватися на відповідному методологічному забезпеченні. Попри велику розмаїтість наукових економічних шкіл, які досліджували різні аспекти податків, найбільше значення для розробки і реалізації податкової політики держави мають категорії «попиту» і «пропозиції». Акцизні податки є важливим джерелом наповнення бюджету і мають значний регулюючий вплив на соціально-економічні процеси. До напрямів прямої дії відносять: регулювання попиту і пропозиції; стимулювання заощаджень; вирівнювання ін-

дивідуальних доходів громадян; стимулювання індивідуальної підприємницької діяльності; стримування інфляції тощо. У цьому контексті актуальним є пошук концептуально нових схем управління системою непрямого оподаткування з точки зору переорієнтації її на потреби регулювання суспільного добробуту, підвищення на цій основі сукупного платоспроможного попиту, що дозволить активізувати ділову активність в економіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких існує початок розв'язку існуючої проблеми і на які спирається автор. Проблеми акцизного оподаткування перебувають у центрі уваги багатьох вчених. Т.І. Єфименко проведено аналіз основних видів податків: на прибуток підприємств, з доходів фізичних осіб, на додану вартість, акцизний збір, оподаткування малого підприємництва [1, с. 12]. Г.В. Бех проаналізовано зміст податкової системи України та особливості функціонування в ній непрямих податків, досліджено окремі їх види: податок на додану вартість та акцизний збір [2, с. 8]. А.Б. Дригою на підставі вивчення існуючих економічних теорій трактовано зміст категорій податку на додаткову вартість і акцизного збору, досліджено ефективність використання непрямих податків у процесі реалізації фіскальної та соціальної функцій [3, с. 10]. І.Г. Матчиною запропоновано методологію визначення рівня акцизних ставок, що дає змогу реалізувати фіскальну та регулювальну функцію податків, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення акцизної політики [4, с. 9]. М.А. Науменко розглянуто суть універсальних акцизів як складової частини непрямих податків, проаналізовано історичний розвиток і особливості справляння універсальних акцизів в окремих країнах світу та в Україні [5, с. 7]. Історичні аспекти акцизного оподаткування досліджено також у працях Б.А. Оксентюка [6, с. 12]. Заслужують на увагу пропозиції щодо модернізації адміністрування податків на споживання в Україні, розроблені Є.Ю. Баличевим у частині запровадження вимоги стосовно окремого обліку платників акцизного податку, диференціації тривалості перевірок платників під час відшкодування ПДВ,

застосування критеріїв позитивної податкової історії платника, деіндивідуалізації користування письмовими податковими консультаціями [7, с. 6]. В.І. Коротун досліджено теоретичні засади, світові та вітчизняні тенденції універсального та специфічного акцизного оподаткування в аспекті оптимізації його впливу на підприємства харчової промисловості, розкрито зміст дефініції «оптимізація акцизного оподаткування» та запропоновано критерії такої оптимізації [8, с. 13]. К.В. Яценко наведено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до положень законодавства України про податок на додану вартість та акцизні збори з метою їх гармонізації з законодавством ЄС про непряме оподаткування [9, с. 9]. Високо оцінюючи науковий доробок зазначених авторів, варто визнати недостатню увагу до проблеми впливу акцизного оподаткування на економічне зростання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Акцизне оподаткування має важливу економічну і соціальну спрямованість регулюючого впливу. Головними аспектами соціальної спрямованості акцизів виступають: рівень платоспроможного попиту в сегментах підакцизних груп товарів; зміна структури витрат громадянина та вплив її на рівень загальної платоспроможності; рівень зайнятості у сферах, що формують технологічний ланцюг виробництва та збуту підакцизних товарів; рівень споживання шкідливих для здоров'я людини та екологічного стану навколишнього середовища товарів. Утім, економічні аспекти регулюючого впливу акцизного оподаткування досліджено недостатньо.

Постановка завдання, формулювання мети статті. Метою статті є виявлення діалектичного зв'язку між акцизним податковим регулюванням і категоріями «попит» і «пропозиція».

Виклад основного матеріалу. Теоретики «економіки пропозиції» (А. Лаффер, Р. Мандаль, Дж. Гільдер, М. Фелдстайн, Г. Шмольдерс, М. Бернс, Г. Стайн та ін.) вважали, що систематичне втручання держави у господарське життя, її політика доходів, зайнятості, соціального забезпечення справляють руйнівний вплив на економіку. Вони заперечували ідею використання податків як засобу антициклічної дії на економіку. Професор А. Лаффер наочно показав кількісну залежність між прогресивністю в оподаткуванні і доходами бюджету, створивши параболічну криву, і зробив висновок про те, що зниження податків покращує інвестиційну діяльність приватного сектору. Підвищення податкових ставок лише до певної межі супроводжується зростанням податкових надходжень до бюджету, після чого таке зростання поступово сповільнюється і навіть відбувається відповідне зниження доходів до бюджету, або їх різке падіння. Таким чином, коли податкова ставка досягає певного критичного рівня, падає підприємницька ініціатива, скорочуються стимули до розширення виробництва, зменшуються доходи до оподаткування, внаслідок чого частина платників податків переходить із ле-

гального у тіньовий сектор економіки [10, с. 59]. Прихильники теорії «економіки пропозиції» орієнтуються на сукупну пропозицію, вважаючи, що пропозиція створює власний попит. На їхню думку, скорочення податкових ставок впливає на сукупну пропозицію шляхом збільшення доходів як населення (відповідно до зростання заощаджень), так і бізнесу, підприємців (відповідно до збільшення прибутковості інвестицій, норми накопичення капіталу).

У 30-ті роки ХХ ст. необхідність втручання держави в економіку науково обґрунтував англійський економіст Дж. Кейнс. Згідно з його теорією головне завдання економічної політики держави полягає в управлінні сукупним попитом, а основним інструментом проведення політики управління попитом є державний бюджет, який розглядався ним як стабілізуючий чинник відтворення. Термін «ефективний попит» означає, що останній може забезпечуватися лише за участю держави шляхом постійного та цілеспрямованого регулювання економіки різними засобами, у тому числі через систему оподаткування, шляхом проведення дискреційної політики.

Регулювання попиту через оподаткування у теорії Кейнса базується на постулаті про те, що збільшення податків призводить до скорочення попиту. Підвищення рівня оподаткування скорочує приватні сукупні витрати на величину, меншу порівняно з обсягом приросту податків, та призводить до зменшення величини рівноважного національного доходу. При цьому виникає ефект податкового мультиплікатора, відповідно до якого зниження ефективного попиту у випадку підвищення податків є більшим за нього. Висновок полягає в необхідності використання для державного регулювання економічного зростання цілеспрямованого управління дефіцитом бюджету, а не лише податковими джерелами. Так, в умовах кризи або депресії держава повинна скорочувати податки і збільшувати витрати державного бюджету, допускаючи бюджетний дефіцит, і таким чином створювати додатковий попит у стагнуючій економіці. При високій кон'юктурі фінансова політика повинна стримувати попит шляхом підвищення податків і обмеження витрат. Бюджетні дефіцити можуть зберігатися і при зростаючому виробництві для стимулювання економіки, досягнення вищих темпів зростання.

Зміни у податковій політиці Дж. Кейнс відносить до основних факторів, що впливають на схильність до споживання, оскільки на стимули учасників економічного процесу до заощаджень впливає передбачаємий дохід. Тому податки грають не менш важливу роль, аніж норма процента. До того ж амплітуда можливих змін у податковій політиці може бути більшою, ніж зміни у нормі процента. Якщо податкова політика навмисно використовується в якості інструменту перерозподілу доходів, вона буде мати ще сильніший вплив на збільшення схильності до споживання [11, с. 167].

Циклічні кризи 70–80 років ХХ ст. змусили критично подивитися на постулати Дж. Кейнса. Його послідовники Е. Хассен, У. Геллер, Е. Дамар, Р. Харрод, К. Кларк, Г. Хеллер, Ф. Ноймарк доводили необхідність систематичного впливу держави на економічне зростання з використанням податків, які розглядалися як головний регулятор накопичення, «вбудований механізм гнучкості». Під автоматичним, або вбудованим стабілізатором, розуміють економічний механізм, який автоматично реагує на зміну економічного стану без необхідності прийняття певних рішень з боку уряду, здійснення ним певних проектів. Серед «вбудованих стабілізаторів» пропонувалися автоматичні (прогресивний прибутковий податок, бюджетні витрати) і керовані (різноманітні податкові та інші фінансові заходи). Зміст антикризової податкової політики полягає у пристосуванні оподаткування та інших фінансових важелів до економічного циклу. При поживленні і підйомі виробництва можна посилювати оподаткування, штучно стримуючи попит, і зменшувати державні витрати, а з наближенням кризи – збільшувати обсяг попиту шляхом скорочення податків і зростання державних витрат. Для зниження темпів інфляції рекомендувалося підвищувати податки, які би скорочували доходи економічних агентів.

Акцизні податки виконують не лише основну функцію податків – фіскальну, за допомогою правильного використання державою важелів управління ними, можна досягти позитивного регулюючого ефекту – зростання ефективності виробництва, підвищення якості виробленої продукції тощо [12, с. 262]. Необхідно забезпечити використання потенціалу системи акцизних податків (зокрема в тіньовому секторі) та оподаткування нерухомості, що сприятиме збільшенню надходжень у середньостроковій перспективі (перехід до системи оподаткування на основі вартості потребуватиме включення комерційної нерухомості до бази оподаткування та скасування пільг в оподаткуванні). У контексті реалізації соціальної та регулюючої функції непряме оподаткування має стимулювати постійний процес виведення економіки країни з «тіньового» сектора, тим самим сприяючи впорядкуванню системи грошового обігу, загальному поліпшенню функціонування споживчого ринку та фінансової системи держави загалом [13, с. 11].

Фактичними платниками непрямих податків є фізичні особи, які після усіх етапів перекладення податків купують продукцію, ціна якої містить податок на додану вартість або акцизний податок [14, с. 6]. Але чи збільшиться ринкова ціна на той чи інший товар на повну суму непрямого податку, залежить від багатьох факторів, серед яких: зміни у доходах споживачів та їх розподіл, рівень інфляції, стадія економічного циклу (підйом або рецесія), життєвий цикл того чи іншого товару, механізм визначення податкових ставок (універсальні чи

диференційовані, процентні чи тверді), стабільність податкового законодавства тощо. Петті наводить такі аргументи на користь акцизу: по-перше, природна справедливість вимагає, щоби кожен платив відповідно до того, що він дійсно споживає; по-друге, цей податок, якщо тільки він не здається на відкуп, а регулярно стягується, розташовує до ощадливості; по-третє, ніхто не сплачує удвічі або двічі за одну і ту ж річ, оскільки ніщо не може бути спожите більше одного разу [15].

Непрямі податки є основою формування податкових надходжень Державного бюджету, значення яких зростає через неодноразове підвищення акцизів на тютюнові вироби і алкогольні напої за незмінної ставки ПДВ, яка з 2014 р. зменшилася із 20 до 17%. Податок на додану вартість виконує важливу фіскальну функцію, водночас він має важливий стимулюючий (дестимулюючий) вплив на економіку. На рисунку 1 наведено динаміку непрямих податків.

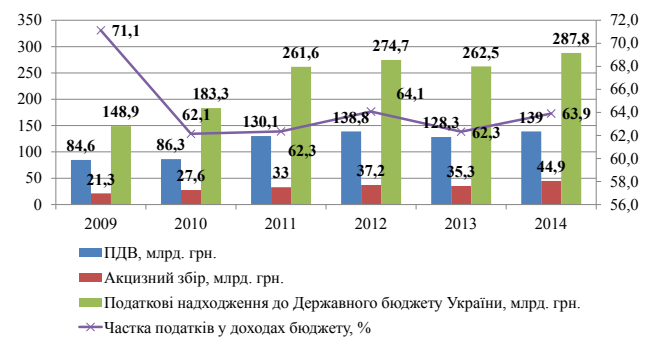

Рис. 1. Динаміка надходження податку на додану вартість і акцизного збору до Державного бюджету України у 2009–2013 рр.

Протягом 2009–2010 рр. відбулося різке скорочення частки непрямих податків у податкових надходженнях бюджету за рахунок випереджаючого зростання останніх порівняно з ПДВ і акцизним збором із 71,1% до 62,1%. У 2011 р. частка непрямих податків склала 62,3%, після невеликого її зростання у 2012 р. до 64,1% у 2013 р. вона повернулася на рівень 2011 р. У державному бюджеті на 2011 р. закладено його надходження у сумі 112979,1 млн грн, або 47,5% усіх податкових надходжень. За 2013 р. надходження ПДВ до державного бюджету становили 128269,3 млн грн, вони знизилися порівняно із 2012 р. на 7,6%, або на 10557,5 млн грн. За 2013 р. надходження ПДВ до загального фонду державного бюджету становили 127321,9 млн грн, що на 7,1%, або на 9665,4 млн грн менше рівня 2012 р. На стан надходження ПДВ з ввезених на територію України товарів у 2013 році негативно вплинуло уповільнення темпів зростання економіки України та дефляція, що призвело до значного скорочення обсягу імпорту товарів та послуг.

У структурі надходжень ПДВ до Державного бюджету України превалює ПДВ із імпортованих товарів (робіт, послуг) із часткою 77,57%.

Питома вага ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) (з урахуванням відшкодування ПДВ) складала 22,09%, а ПДВ, що сплачується юридичними особами при здійсненні ними операцій з постачання власної виробленої продукції (молока, м'яса) – лише 0,33%.

Державний бюджет України у 2013 році отримав 35309,5 млн грн акцизного податку, що менше ніж у 2012 р. на 5%, або на 1876,1 млн грн. У 2013 р. відбулося підвищення специфічних ставок акцизного податку на: спирт та лікєро-горілчані вироби, а також на виноробну продукцію (окрім коньяку) – на 7,9%; коньяк і пиво – на 7,4%. Крім того, у 2013 році відбулися зміни в оподаткуванні акцизним податком тютюнових виробів, зокрема: запроваджено сплату акцизного податку з тютюнових виробів при придбанні акцизних марок, тоді як у попередніх роках акцизний податок з тютюнових виробів сплачувався щомісячно протягом 10 днів після подання податкової декларації; збільшено мінімальне акцизне податкове зобов'язання та специфічні ставки на тютюнові вироби з одночасним зменшенням впливу адвалорної ставки. Водночас у 2013 році започатковано оподаткування особливим податком операцій з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами, що забезпечило 109,5 млн грн надходжень податку до загального фонду державного бюджету.

За 2014 рік надходження податку на додану вартість до державного бюджету становили 139,0 млрд грн, що становить 97,3% плану (зі змінами). Порівняно із 2013 роком надходження зросли на 8,4%, або на 10,8 млрд грн. Державний бюджет України у 2014 році отримав 44,9 млрд грн акцизного податку, що становить 100 відсотків плану (зі змінами). Проти 2013 року надходження акцизного податку зросли на 27,3%, що пояснюється підвищенням специфічних ставок акцизного податку та зростанням обмінного курсу гривні до євро, оскільки ставки акцизного податку на нафтопродукти визначені у євро.

У різних фазах еволюційного циклу домінують різні функції податків і механізми податкової стабілізації. У кризовому 2009 р. мали місце найнижча частка нарахованих податків у ВВП і найвища частка мобілізованих, максимальне перевищення мобілізованих податків над нарахованими. Податкову політику у цей період можна визнати політикою максимальних податків, але вона забезпечила стійкість доходів бюджету і економічну безпеку держави у кризових умовах. У 2009 р. відбувся реверс податкової політики із стримуючої у стимулюючу, яка розпочалася у 2010 р. На етапі рецесії, який характеризується використанням накопиченого потенціалу, домінуючою є фіскальна функція податків, а механізм податкової стабілізації передбачає зниження акцизів. Під час депресії основною задачею є перехід до нового стаціонарного стану на основі інновацій. Тому на перший план виходить стимулююча функція

податків, а поточна ситуація вимагає збільшення акцизів.

Підґрунтям повномасштабної фінансової кризи 2014 року стала економічна політика попередніх років, яка призвела до накопичення значних макроекономічних дисбалансів. Унаслідок штучного утримання фіксованого валютного курсу економіка України втрачала зовнішню конкурентоспроможність, результатом чого стало зростання дефіциту платіжного балансу та скорочення золотовалютних резервів. Невідповідна бюджетно-податкова політика, відсутність реформ в енергетичному секторі та доларизація боргу (активні запозичення в іноземній валюті на внутрішньому ринку та емісія індексованих ОВДП) призвели до збільшення квазіфіскальної складової дефіциту та підвищеної вразливості боргу до валютного ризику. Анексія Криму та ведення воєнних дій на сході країни разом із накопиченими дисбалансами суттєво порушили макрофінансову стабільність держави. Фіскальну політику в 2014 році можна ідентифікувати як помірно жорстку. Доходи Зведеного бюджету України, на відміну від 2013 року, незначно зросли при різноспрямованій динаміці основних бюджетоформуючих податків. Зокрема, зросли надходження від податку на доходи фізичних осіб на 4,2%, ПДВ – на 8,4%, акцизного збору – на 27,2%. Скоротилися надходження від податку на прибуток підприємств та міжнародну торгівлю – на 26,9% та 5,5% відповідно.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

1. Протягом 2010–2014 рр. відбулася стабілізація питомої ваги акцизів у податкових надходженнях до бюджету на рівні 62–64%, що значно нижче рівня кризового 2009 р. Ця ситуація віддзеркалює зміну структури сукупного попиту в країні, коли зменшення вилучень за допомогою податків частини індивідуальних доходів призводить до збільшення споживчих витрат та індивідуальних інвестиційних витрат.

2. З позицій реалізації регулюючої функції податків, зменшення ставок ПДВ відображає політику податкового стимулювання, що збільшує попит і, відповідно, пропозицію. Зростання ставок акцизного збору є політикою податкового стримування.

3. З позицій реалізації фіскальної функції податків зростання акцизів відповідає поточній фазі економічного циклу, яка характеризується соціально-економічною кризою і депресією.

Перспективами подальших досліджень є визначення напрямів реформування акцизного податкового регулювання у контексті Європейського законодавства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Єфименко Т.І. Податкове регулювання економічного розвитку: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.02.03 / Т.І. Єфименко; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2003. – 33 с.

2. Бех Г.В. Правове регулювання непрямих податків в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Г.В. Бех; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
3. Дрига А.Б. Непрямі податки в системі регулювання суспільного добробуту: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.04.01 / А.Б. Дрига; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 15 с.
4. Матчина І.Г. Стратегія розвитку ринку винопродукції України: автореф. дис.... д-ра екон. наук: 08.07.02 / І.Г. Матчина; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки» УААН. – К., 2006. – 37 с.
5. Науменко М.А. Універсальні акцизи на сучасному етапі економічного розвитку: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.04.01 / М.А. Науменко; Нац. акад. держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2006. – 19 с.
6. Оксентюк Б.А. Податкова система України в роки нової економічної політики (1921–1929 рр.): автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.01.04 / Б.А. Оксентюк; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2002. – 18 с.
7. Баличев Є.Ю. Податки на споживання в Україні: організація справляння та фіскальні наслідки функціонування: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / Є.Ю. Баличев; ПВНЗ «Європ. ун-т». – К., 2011. – 20 с.
8. Коротун В.І. Оптимізація акцизного оподаткування в харчовій промисловості: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / В.І. Коротун; Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 19 с.
9. Яценко К.В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / К.В. Яценко; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2005. – 20 с.
10. Крисоватий А. Фінансові школи та логос теорії оподаткування [Текст] / А. Крисоватий // Світ фінансів. 2005. – Вип. 3-4 (4-5). – С. 53-68.
11. Кейнс, Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Д.М. Кейнс; пер.с англ. Н.Н. Любимов; ред. пер. Л.П. Кураков; Ассоциация российских вузов. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
12. Жукевич О.М. Досвід оподаткування підакцизних товарів в Україні та країнах ЄС / О.М. Жукевич // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту: економічні науки. – 2010. – Вип. II (36). – С. 260-266.
13. Дрига А.Б. Непрямі податки в системі регулювання суспільного добробуту: автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.04.01 [Електронний ресурс] / А.Б. Дрига; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 15 с.
14. Костенко Ю.О. Правове регулювання оподаткування фізичних осіб в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 [Текст] / Ю.О. Костенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 19 с.
15. Петти У. Трактат о налогах и сборах [Электронный ресурс] / Глава XV «Об акцизе». – Режим доступа: <http://exsolver.narod.ru/Books/Econom/Petti/c16.html>.